

محمد قزوینی

استاد علامه معاصر ایران

کشور ایران در طی دوره تاریخی چهار هزار ساله خود گاهگاهی دانشمندان و هنرمندان و نویسندگانی تربیت نموده که شایسته است آنها را از ستارگان قدر اول آسمان دانش گیتی بشمار آورد.

گرچه تاریخ ایران باستان از این حیث مبهم است و جز زردشت پیامبر ایرانی و برزویه پزشک انوشیروان و هانی نقاش از سایر دانشمندان و هنرمندان اطلاعی در دست نیست اما میتوان عقیده مند شد که تمدنهای با شکوهی نظیر تمدن هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان با احتمال قوی از وجود دانشمندان و هنرمندان خالی نبوده و علوم ایرانیان در عهد باستان بقدری حائز اهمیت بوده که ابن خلدون مورخ و محقق معروف اسلامی در مقدمه کتاب دیوان العبر در آنجائیکه راجع بانواع علوم معقول سخن میراند متذکر میگردد که ایرانیان را در عهد باستان از اقسام علوم بهره فراوان بوده و با هجوم اسکندر مقدونی، کتب و آثار علمی آنها بدستوروی یونان حمل و بزبان یونانی ترجمه و اصول آنها از میان رفته است اینست که امروز از دانش و دانشمندان ایران باستان و مقدار کتب آن زمان اطلاعات کافی در دست نیست و نمیتوان به کمیت و کیفیت علوم آن عهد پی برد. اما پس از ظهور اسلام و نهضت عرب و توجه مسلمین بعلوم و معارف دنیای آنروز از جمله مللی که بدانش اقبال نموده و در این راه از پای ننشسته ایرانیان بوده اند که در مکاتب و آموزشگاه های اسلامی بتحصول و سپس بتألیف، تصنیف، تحقیق و تتبع پرداختند و از بین آنها دانشمندانی نظیر محمد بن زکریای رازی پزشک و شیمیست نامی، ابوعلی سینا، فیلسوف مشهور، ابوریحان بیرونی و عمر خیام نیشابوری و خواجه نصیرالدین طوسی ریاضی دانهای معروف و صدها دانشمندان دیگر ظهور نمودند که آثار و تألیفات آنها سالیان دراز در اروپا مواد درسی آموزشگاههای سالون بولونی، بادوا، من پلیمه و پراک را تشکیل میداد و بطوری اهمیت یافتند که استادان قرون و سطای اروپا بگفته های آنها استناد میکردند تا اینکه در سال ۶۱۶ هجری که کشور ایران در مسیر هجوم

های سیل آسا و بیجان کن مغول و بعداً در حدود سنه ۷۷۰ مورد هجوم تیمور قرار گرفت و ضربتهای شدیدی که از طرف این دو قوم بر پیکر تمام شئون اجتماعی، ادبی، فلسفی و سیاسی کشور ما وارد آمد دیگر ایرانیان نتوانستند از زیر بار آن همه مشقات و صدمات کمر راست کنند و در این تهاجمات بقدری کتب و آثار دانشمندان ما از میان رفت که امروز بیش از نیمی از آن هادر کتب تذکره و رجال چون فهرست محمد بن اسحق معروف به الندیم بغدادی و کشف الظنون و نظائر آنها بعد از پایان حمله مغول استنساخ شده در کتابخانه های مهم ایران موجود میباشد که آنها را بلحاظ این که بدون تصحیح و تحشیه مانده و البته خالی از نقیصه هم نخواهد بود چندان مورد استفاده واقع نمی گردد.

ولی از یکصد سال پیش با اینطرف که روابط فرهنگی بین ایران و اروپا برقرار گردید و دانشجویانی برای آموختن علوم و صنایع بدانشگاههای اروپا اعزام شدند مشاهده شد که در کتابخانه های اروپا تعداد معتنی بیی از کتب خطی و آثار علمی و ادبی و فلسفی نفیس گرد آورده شده که قسمت عمده آنها از تألیفات و تصانیف دانشمندان قرون گذشته کشور ما بوده و بطور تخمین متجاوز از پنج شش هزار جلد میگردد. البته پس از اطلاع از این موضوع لازم بود که وزارت فرهنگ آن زمان برای استنساخ و تصحیح و تحشیه و حتی چاپ قسمت مهم و قابل استفاده آنگونه کتب اشخاص بصیر و مطلعی با اعتبار کافی با اروپا اعزام دارد و بدین ترتیب کشور ما را از لحاظ کتبی که در اروپا نسخه منحصر بفرد بود و در ایران هم نظیر نداشت بی نیاز گرداند اما متأسفانه گذشته از اینکه اقدام بیچنین امر مهمی در آن موقع مورد توجه اولیاء امور وقت واقع نگردید لا اقل اقدامی هم بعمل نیامد که با دادن اعتبار کافی برای خرید، از حیث و میل شدن و نابود گشتن نسخ خطی موجود، در دست هم میهنان بی علاقه جلو گیری شود.

تا اینکه یکی از بزرگترین مفاخر ملی ایران استاد علامه بزرگوار دانشمند معاصر جناب آقای قزوینی که این مقاله بمناسبت آغاز هفتاد و سومین سال ولادت ایشان به بیان مختصری از ترجمه احوال و آثار و خدمات کرانبهاشان اختصاص دارد

در چهل و چهار سال قبل بعزم مطالعه نسخ خطی فارسی و عربی کتابخانه موزه بریتانیا بلندن مسافرت فرمودند و تا اوائل جنگ اخیر باشوقی وافر شخصاً یا براهنمائی خاور شناسان بتصحیح و تحشیه و مقدمه نوشتن و چاپ کتب فارسی مفیدی مبادرت فرمودند و امروز بالغ بر هشتاد مجله از کتب نادری که بدستور ایشان عکس برداری گردیده در کتابخانه ملی تهران گرد آورده شده و ایرانیان علاقه مند را از آنهمه ذخائر علمی و ادبی بهره مند فرموده اند. جای آن دارد که وزارت فرهنگ با اهمیت این موضوع توجه خاصی فرمایند.

آقای قزوینی فرزند عبدالوهاب قزوینی یسکی از نویسندگان نامه دانشوران میباشند که در تهیه و ترجمه احوال علماء نحو و ادب و فقه خدمت قابل توجهی انجام

داده واقف کتابخانه مدرسه نیه لیس

تولد این دانشمند بزرگوار در پانزدهم ربیع الاول ۱۲۹۴ قمری و در تاریخ حاضر هفتاد و دو سال تمام از عمر شریفشان میگذرد. مشارالیه صرف نحو، فقه، اصول، کلام و حکمت را در نزد پدر خود و همچنین در تهران در خدمت دانشمندانی نظیر مرحوم حاجی میرزا حسن آشتیانی و حاج شیخ فضل الله نوری فرا گرفته و نیز از محضر چند نفر دیگر از ادبا و علما از جمله مرحوم ادیب پیشاوری و حاج شیخ هادی نجم آبادی استفاضه فراوان نموده اند.

در اوائل سال ۱۳۲۲ قمری بر حسب دعوت برادرشان میرزا احمد خان وهابی که در آن موقع در لندن بودند بعزم دیدن کتابخانه بزرگ موزه بریتانیا بلندن مسافرت کردند و پس از مشاهده عظمت کتابخانه آن شهر و آنهمه کتب کمیاب خطی فارسی و عربی شوق مطالعه چنان بر ایشان غلبه کرد که بی اختیار خیال خانواده و میهن را موقتاً از یاد بردند و در حدود دو سال و نیم که در لندن بسر بردند با بعضی از خاور شناسان نامی انگلستان از جمله پروفیسور ادوارد براون، پروفیسور بوان، پروفیسور مار کلیوت مستر الیس، سردینسن راس و مستر امروز که هر کدام بنوبه خود خدمات گران بهائی با حیاء آثار ادبی ایران نموده اند آشنا شدند.

در اوائل سال ۱۳۲۴ قمری از طرف امنای اوقاف کیب تصحیح و چاپ تاریخ

تاریخ جهانگشای جوینی بمعظم له پیشنهاد گردید و ایشان پیشنهاد مزبور را با کمال میل پذیرفتند. در ماه ربیع الثانی ۱۳۲۴ قمری برای مطالعه نسخ متعددی که از کتاب پیش گفته در کتابخانه ملی پاریس موجود بود بعزم پاریس رهسپار شدند و تا پایان سال ۱۳۳۲ قمری در آن شهر اقامت گزیدند و ضمناً با بعضی از خاورشناسان فرانسه نظیر مسیو درنبورک - استادیه - مسیو کلمان هوار - استاد کازانوا - پرفسور ماسینون مسیو کارل فران - مسیوهانری ماسه - مسیو ادکار بلوشه - مسیو پل پلیو - که خدمات آنها هم بادییات و زبان و آثار شرقی بویژه ایرانی قابل توجه می باشد آشنا گردیدند.

در اواخر سال ۱۳۳۳ بواسطه بروز جنگ بین المللی اول از نظر اینکه دولت فرانسه من باب احتیاط بسیاری از نسخ مهمه کتابخانه هاتو آثار باستانی موزه ها را بخارج پاریس انتقال داده بود و دیگر ادامه کارهای ادبی و تاریخی برای اشخاصی که باین قبیل امور اشتغال داشتند تقریباً ممکن نبود از این رو پیشنهاد مرحوم حسین - قلی خان نواب که در پاریس بودند و در همان اوقات بسمت وزارت مختار ایران در آلمان منصوب شده بودند در ۱۴ ذی الحججه ۱۳۳۳ قمری شهر پاریس را ترک و در مصاحبت مشارالیه چهارروز بعد وارد برلن شدند. اندکی پس از ورود ایشان ببرلین دخول و خروج از خاک آلمان بکلی ممنوع گردید و مدت اقامتشان در پایتخت آن کشور بچهار سال و نیم طول کشید و تا یکی دو سال بعد از پایان جنگ در آلمان بودند و در آنجا با بعضی از خاور شناسان آلمانی از قبیل پروفسور ژوزف مارکوارت پروفسور ساخاو - پروفسور - اسکارمان - دکتر برنهارد موریتز - استاد هارتین هارتمان پروفسور میتووخ - پروفسور فرانک - و آقای سباستیان بک که هر کدام از مشاهیر مستشرقین قرن معاصر بشمارند آشنائی یافتند.

پس از رفع موانع جنگ در ۱۲ جمادی الاخر سال ۱۳۳۸ قمری از برلن حرکت کرده از راه سویس وارد پاریس شدند و بکارهای سابق خویش که عمده آنها ادامه چاپ تاریخ جهانگشای جوینی بود مشغول گردیدند.

بدستور آقای قزوینی در مدت اقامت ثانوی خود در پاریس بر حسب پیشنهاد

مرحوم تیمور تاش با یکصد هزار فرانک اعتبار مدت نه سال از هجده نسخه کتابهای نفیس و مفید خطی فارسی که در کتابخانه های اروپا موجود بود قریب هشتاد مجلد عکس برداری شده و معظم له بر هر کدام مقدمه مختصر یا مفصلی نوشته بایران ارسال فرمودند. در اهمیت این خدمت بزرگ هر چه بگوئیم کم است اما همین قدر میگوئیم که تنها همین خدمت گرانبهای ایشان کافی است که نام نامیشان را تا ابد در صفحات تاریخ ایران پاینده و جاودان گرداند و البته کسانی میتوانند بارزش خدمات معزی الیه پی ببرند که خود اهل تحقیق و تتبع بوده و یا مطالعه کنند. کتب و آثار علمی و ادبی باشند.

استاد بزرگوار در سال ۱۳۱۸ بواسطه بروز جنگ جهانیگیر دوم ناگزیر اروپا را ترک و در هفتم مهر ماه همانسال بتهران مراجعت فرموده و هنوز هم در این شهر اقامت دارند.

آثار آقای قزوینی

آثاری که توسط آقای قزوینی تصحیح و تحشیه گردیده و بر هر يك مقدمه‌ئی نوشته اند عبارتند از: مرزبان نامه - الممجم فی معاییر اشعار العجم بافهرست - چهار مقاله نظامی عروضی با تعلیقات و فهرست - تاریخ جهانگشای جوینی بافهرست - دیوان حافظ با حواشی و فهرست - مقدمه قدیم شاهنامه.

ضمناً بطوریکه قبلاً اشاره شد بر حسب دستور ایشان از ۱۸ فقره کتاب عکس برداری شده و بر هر يك مقدمه‌ئی نوشته اند که عبارتند از:

مجمل التواریخ و القصص - کتاب الابنیه عن حقایق الادویه - تاریخ بیهق - التوسل الی الترسل - عتبه الکتبه - زین الاخبار - تتمه صوان الحکمه - دواوین شعراء سته - سمط العلی - منافع الحیوان - زبده التواریخ - مجموع منشآت عهد سلجوقیان و خوارزمشاهیان و اوائل عهد مغول - احیاء الملوک - نوروزنامه - مونس الأحرار فی دقایق الأشعار - شد الأزار فی حط الأوزار عن زوار المزار - التدوین فی اخبار قزوین و نیز بردو کتاب دیگر مقدمه نوشته اند یکی بر کتاب تذکره الاولیاء شیخ عطار و دیگر تذکره الشعراء عوفی - و از تألیفات ایشان بیست مقاله جلد اول و

جلد دوم - رساله در شرح احوال مسعود سعد سلمان - مقاله تاریخی و انتقادی راجع به نفثه المصدور نسوی - رساله ممدوحین سعدی - رساله در شرح احوال شیخ ابوالفتح رازی.

طرز کار و سبک نوشته های آقای قزوینی

آقای قزوینی از جمله دانشمندانی است که پشت کارشان هایه شکفت ارباب دانش می باشد و هر کس که از نزدیک با معظم له تماس داشته باشد بی اختیار زبان بستایش می گشاید هیچ صاحب ذوقی را ندیده ام که از طرز تحقیق و تتبع ایشان اظهار عجاب نماید و هیچ نوشته ای از نوشته هایشان را نخوانده ام که آثار احاطه فوق العاده نویسنده از آن هویدا نباشد.

روش نگارش آقای قزوینی روان و شیواست و برخلاف اشخاصی که در لغت سازی تعمد مخصوصی دارند و اینکار را یکنوع خدمت بمیهن می پندارند و زبان شیرین فارسی را با وضع لغات مشکل و غیر مأنوس و بی سابقه دگرگون می سازند ایشان در سبک نگارش تغییری نداده اند.

دانشمند نامی ما بانواع فنون ادبیات فارسی و عربی احاطه فراوان داشته و نیز در رجال شناسی از آغاز تاریخ ایران بعد از اسلام ید طولائی دارند. ترجمه احوال و آثار و تألیفات مهمه و حتی تحقیقات و بعضی از گفته ها و کارهای ارباب دانش و ادب و هنر چه مربوط بایران و چه مربوط باسلام و عرب از نظر ایشان پوشیده نیست. کسانی که مقدمه ها و رسائلی که آقای قزوینی در آغاز هر کتاب و یا مستقلاً نوشته اند بخوانند بخوبی بساین نکته متوجه می شوند که این مرد بزرگوار در نگارش هر یک از آنها مأخذ بسیاری را مطالعه فرموده و گذشته از این تمام کتاب راهم از اول تا آخر با حوصله فراوانی که مخصوص خودشان میباشد از زیر نظر گذرانیده و با احاطه کامل بنوشتن مقدمه آن پرداخته اند.

فاضل معاصر ایران مانند چراغی درخشان و کانونی برافروخته اند و بهمه کسانی که در اروپا و ایران بگردشان جمع بوده روشنائی و گرمی بخشیده و هر کس را بفرآخور حالتش به کسب علم و فضیلت تشویق فرموده اند.

باری چون این مختصر گنجایش آنرا ندارد که حق استاد علامه معاصر ایران را ادا کنیم امید است با توفیق خداوندی بعداً بتوانیم شرح احوال و آثار و خدمات گرانبهایشان را بطور مفصل در کتابی که بنام « دانشمندان و نویسندگان و هنرمندان مشهور جهان » در دست تألیف داریم بیان نمائیم و بدینوسیله صفحات کتاب خویش را مزین و ضمناً بسهم خود از زحماتشان قدر دانی کنیم.

مطالبی که بطور اختصار بنظر خوانندگان محترم رسید قسمتی از ترجمه احوال و آثار و خدمات جناب آقای میرزا محمد خان قزوینی دانشمند معاصر ایران میباشد. کسانی که بخواهند شرح احوال مفصل ایشان را مطالعه نمایند باید به بیست مقاله قزوینی جلد دوم و مقاله آقای دکتر معین در سالنامه پارس سال ۱۳۲۴ مراجعه فرمایند. در اینجا مقاله خود را با گفتار مستشرق نامی آلمان (پروفسور ژوزف مارکوارت) خاتمه میدهم. در آنجا که میگوید (۱) « ایرانی که باز ممکن است از آن دانشمندی نظیر میرزا محمد خان قزوینی بوجود آید نخواهد مرد ».

تهران: ۱۸ بهمن ماه ۱۳۲۵

۱۵ ۱۴ ۱۳۶۶

کارکنان این نشریه از صمیم دل سال هفتاد و سوم ولادت استاد علامه محمد قزوینی را شادباش میگویند
«اخگر»

(۱) پروفسور ژوزف مارکوارت در سال ۱۹۱۵ نامه‌ای با اداره روزنامه کوه در برلین نوشته اند که یک قسمت از آن همین گفتار ذیقیمت است. و دانشمند عالی مقام جناب آقای پروفسور بورداود مراتب را در مقدمه دیوان خود بمناسبتی درج فرموده اند